

Mroczko, Marian

"Warmia i Mazury w polskiej myśli politycznej 1864-1945", Wojciech Wrzesiński, Warszawa 1984 :
[recenzja]

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 3-4, 434-437

1985

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

lania polityczne, dyplomatyczne, publicystyka odegrały ogromną rolę w popularyzacji problemów Warmii i Mazur wśród Polaków, jak np.: Jana Ludwika Popławskiego, Henryk Sienkiewicza, Romana Dmowskiego, Ignacego Paderewskiego czy Stanisława Kozickiego. Zasady określające obecność w *Słowniku* Polaków pracujących na rzecz Warmii, Mazur i Powiśla nie zostały wyraźnie określone.

Słownik Tadeusza Orackiego jest wydawnictwem nieodzownym dla wszystkich interesujących się przeszłością Warmii, Mazur i Powiśla. Zawiera podstawowe informacje biograficzne, służy pomocą przy różnych badaniach. Wprawdzie można dyskutować nad doborem nazwisk, można wytykać pojedyncze, drobne błędy, których i tak jest niewiele, jak na charakter wydawnictwa, można wzbogacać informacje faktograficzne, ale jego wartość i znaczenie trudno przecenić. Jest on dziełem jednego badacza, ale jego walory niejednokrotnie przewyższają to, co dotąd w tym zakresie zrobiono w biografistyce, zatrudniającej całe zespoły badaczy, jak np. Śląska czy Wielkopolski.

Wojciech Wrzeński

Wojciech Wrzeński, *Warmia i Mazury w polskiej myśli politycznej 1864—1945*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1984, 354 ss.

Nakładem Państwowego Wydawnictwa Naukowego ukazała się praca poświęcona Warmii i Mazurom w polskiej myśli politycznej 1864—1945, pióra Wojciecha Wrzeńskiego. Autor książki jest jednym z najwybitniejszych znawców problematyki wschodniopruskiej. W swoim dorobku naukowym posiada wiele prac i artykułów poświęconych tej tematyce, stanowiących przykład konsekwentnego rozwijania i pogłębiania wcześniejszych zainteresowań naukowych¹. Prezentowana praca jest podsumowaniem pewnego etapu badań autora. Wypełnia równocześnie dotkliwą lukę w historiografii, dotyczącą dziejów polskiej myśli politycznej.

Stosując kryterium chronologiczne, W. Wrzeński podzielił pracę na sześć rozdziałów. Rozdział pierwszy zatytułowany *O obecność Warmii i Mazur w świadomości narodu polskiego* obejmuje okres od połowy XIX w. do r. 1890. Wówczas to bowiem ujawniła się już wyraźnie zasadnicza sprzeczność między unifikacyjną polityką Rzeszy a warunkami naturalnymi i uwarunkowaniami historycznymi, ciężącymi nad charakterem stosunków społeczno-gospodarczych i etnicznych tej prowincji. Autor zaprezentował w nim główne przejawy zainteresowania problematyką Warmii i Mazur ze strony polskiej, wynikające z troski o utrzymanie tych ziem w pamięci narodowej, o uświadomienie społeczeństwu polskiemu ich związków z polskim obszarem narodowym oraz potrzebę traktowania ich jako wspólnoty narodowej, historycznej i geograficznej. Wskazał przy tym autor na bardzo istotne, a mało doceniane przez historyków zjawisko, iż peryferyjne położenie Warmii i Mazur w stosunku do

¹ Bardziej znane z opracowań W. Wrzeńskiego to: *Ruch polski na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1920—1939*, Poznań 1963; *Polski ruch narodowy w Niemczech 1922—1939*, Poznań 1970; *Plebiscyty na Warmii i Mazurach oraz na Powiślu w 1920 roku*, Olsztyn 1974; *Warmia i Mazury w latach 1918—1944*, w: *Dzieje Warmii i Mazur w zarysie*, t. 2. Od 1871 do 1975 roku, Warszawa 1983, ss. 95—188; *Szkolnictwo polskie na Warmii, Mazurach i Powiślu w latach 1919—1939*, Olsztyn 1980 (współautorstwo z B. Koziełło-Poklewskim); *Prusy Zachodnie w polskiej myśli politycznej lat 1864—1914*, *Zapiski Historyczne*, 1975, z. 3—4, ss. 45—80.

pozostałych ziem polskich powodowało w konsekwencji zmniejszenie zainteresowania kształtujących się nowoczesnych struktur politycznych oraz związanych z nimi partii i stronnictw reprezentujących różnorodne programy polityczne. W efekcie, wzrastającemu uznaniu problemu wschodniopruskiego dla odrodzenia niepodległej Polski, wśród liderów niektórych ugrupowań politycznych, nie towarzyszyła w XIX w. odpowiednio pogłębiona znajomość tych obszarów w całym społeczeństwie. Nie sprzyjał temu również ewangelicyzm Mazurów, co, przy katolickim na ogół charakterze szerokich warstw narodu polskiego pozostałych zaborów, ułatwiało utrzymywanie się przekonania o ich odrębności.

Przełom wieków XIX i XX był okresem kształtowania się w społeczeństwie polskim nowych struktur politycznych. Znajdowało to wyraz w formowaniu się nowoczesnych partii politycznych. W tej sytuacji nowego kształtu nabierały hasła walki o niepodległość. W programach odbudowy polskiej państwowości sprawy Warmii i Mazur były już obecne. Łączono je przede wszystkim z programami umacniania przyszłej Polski nad Bałtykiem. W rozważaniach politycznych nie stanowiły one wprawdzie zagadnienia pierwszoplanowego, były jednakże już wtedy jednym z istotnych elementów składowych polskich aspiracji terytorialnych, widzianych głównie w kontekście zabezpieczenia przyszłej Polsce pełnego dostępu do morza. Problemy te stały się przedmiotem rozważań autora w drugim rozdziale książki, obejmującym lata od 1890 do wybuchu pierwszej wojny światowej w 1914 r. Omówił w nim autor również drogi poszukiwań najlepszych metod działania, które uchronić miały miejscową ludność przed wyniszczeniem narodowym, sprzyjając równocześnie pogłębianiu poczucia jej tożsamości z całym narodem polskim, a także przekonać społeczeństwo polskie we wszystkich zaborach o znaczeniu tych ziem dla przyszłości Polski. Ukazał tradycje zainteresowań problematyką wschodniopruską w poglądach głównych nurtów politycznych.

W rozdziale trzecim, obejmującym lata wielkiej wojny 1914—1918, omówił autor rozwój polskich koncepcji terytorialnych na szerokim tle wydarzeń i uwarunkowań międzynarodowych oraz miejsce ziem polskich w polityce i planach stron walczących. Omówił miejsce problematyki wschodniopruskiej w planach stron walczących, w tym również stanowisko Wielkiej Brytanii w kontekście jej dążenia do umocnienia własnych wpływów w zlewisku Morza Bałtyckiego. Scharakteryzował kształtowanie się propolskich nastrojów wśród miejscowych Polaków oraz ich stanowisko wobec rozwoju wydarzeń. Do realnych rozmiarów sprowadził problem polski w polityce stron walczących. Omówił też miejsce Prus Wschodnich w ukształtowanych jeszcze przed wybuchem wojny programach i działalności głównych stronnictw, a także stosunek dwu największych wówczas na ziemiach polskich orientacji politycznych („pasywistów” i „aktywistów”) wobec problemu przyszłości ziem położonych między dolną Wisłą a Niemnem.

Rozdział czwarty obejmuje lata 1918—1920. Podjął w nim autor interesujące rozważania na temat wydarzeń, które kazały narodowi i odbudowanej Rzeczypospolitej przejść od impresji teoretycznych do formułowania doktryn politycznych, podporządkowanych walce o granice. Scharakteryzował wpływ wydarzeń listopadowych 1918 r. na wzrost dążeń ludności Warmii i Mazur do zjednoczenia z Polską. Przedstawił problem wschodniopruski na konferencji pokojowej w Paryżu akcentując słusznie, iż w okresie tym żądanie przyłączenia do Polski etnicznie polskich ziem Prus Wschodnich stało się

postulatem ogólnonarodowym. Autor zaprezentował polskie zabiegi dyplomatyczne, omówił plany opanowania Gdańska i Prus Wschodnich przy użyciu armii gen. Hallera. Podjął analizę tych problemów, ukazując całe zróżnicowanie poglądów polskich partii i ugrupowań politycznych.

W rozdziale piątym (lata 1920—1939) omawia autor instrumentalną rolę prowincji wschodniopruskiej w staraniu Niemiec o pozyskanie międzynarodowego poparcia swoich dążeń rewizjonistycznych wobec Polski. Charakteryzuje jednakże również poglądy polskich ugrupowań politycznych, w kręgu których utrzymywało się na ogół przeświadczenie, że problem Prus Wschodnich pozostaje nadal otwarty. Z przeświadczenia tego rodziły się koncepcje o konieczności zespolenia, w bliżej nie określonej przyszłości, tych obszarów z Rzeczpospolitą. W kołach polskich popierano więc próby uniezależnienia Prus Wschodnich od Berlina oraz ich likwidacji. Polska służba zagraniczna stała bowiem na stanowisku, że wszelkie formy i przejawy uniezależnienia Prus Wschodnich będą korzystne dla interesów Rzeczypospolitej. Autor przedstawił ewolucję stosunku Polski wobec problemu wschodniopruskiego. Zaprezentował stanowisko głównych polskich ugrupowań politycznych wobec problematyki Prus Wschodnich. Omówił próby poszukiwania rozwiązań alternatywnych w zakresie funkcji, jaką spełniały one w kształtowaniu stosunków polsko-niemieckich oraz ich znaczenie dla przyszłości Rzeczypospolitej. W sprawie tej stanowisko głównych partii i ugrupowań politycznych uległo, zdaniem autora, pewnym zmianom po przewrocie majowym, choć wydaje się, iż główną przyczynę tych modyfikacji upatrywać należałoby raczej w zmianach układu sił międzynarodowych, jakie dokonały się po podpisaniu w październiku 1925 r. układów w Locarno. W tym okresie odnotowuje autor najwięcej propozycji polskich wynikających z niezrozumienia w obozie piłsudczykowskiem istoty zmian zachodzących w republice weimarskiej oraz funkcji Prus Wschodnich w coraz bardziej aktywnym obozie niemieckich sił rewizjonistycznych. Zwraca też uwagę na występowanie w koncepcjach piłsudczykowskich śladów zainteresowania ewentualnymi propozycjami niemieckimi na temat uzyskania przez Polskę terytorialnej rekompensaty za Gdańsk. Zainteresowanie to zmniejszało się jednak w miarę postępującej rozbudowy miasta i portu Gdyni. Scharakteryzował dalej zabiegi poszczególnych grup politycznych na rzecz utrzymania żywego zainteresowania sprawami wschodniopruskimi. Na tym tle zaprezentował autor różnorakie rozwiązania proponowane przez polskich pisarzy politycznych. Omówił te problemy nie tylko w ujęciu polskim, lecz także na szerokim tle międzynarodowym. Dzięki takiemu ujęciu mógł W. Wrzesiński przedstawić w rozdziale szóstym (lata 1939—1945) szeroką panoramę programów politycznych sprowadzających się do powszechnej niemal akceptacji, w latach II wojny światowej, konieczności likwidacji władztwa niemieckiego w Prusach Wschodnich.

Zgodzić się należy z zaprezentowanym przez W. Wrzesińskiego poglądem, że problematyka wschodniopruska wymaga wciąż jeszcze dalszych szeroko zakrojonych badań źródłowych. Ale też chyba zbyt skromnie ocenia autor własne dokonania, wynikiem których jest prezentowana książka. Na podstawie wydobytych, mało znanych, a często zapomnianych źródeł i współczesnej publicystyki, stworzył Wrzesiński najpełniejszy w historiografii polskiej, przejrzysty i przekonujący obraz Warmii i Mazur w okresie ponad stu lat walki o powrót tej ziemi do polskości i Polski. Jednakże w walce o odrodzenie państwa oraz w wysuwanych głównie przez polityków endeckich postula-

tach terytorialnych, Warmia i Mazury widziane były inaczej niż pozostałe polskie ziemie zachodnie, głównie Pomorze. Jeżeli Pomorze traktowano jako ziemię etnicznie polskie, umożliwiające bezpośredni dostęp do morza, to kwestię przynależności Prus Wschodnich do Polski rozpatrywano przede wszystkim w kontekście zabezpieczenia tego dostępu. Uważano bowiem, iż bez Prus Wschodnich dostęp Polski do morza będzie zawsze zagrożony. Problem ten nie znalazł w prezentowanej książce pełniejszego odzwierciedlenia.

Sumując, chciałbym podkreślić, że książka Wojciecha Wrzesińskiego stanowi wybitne osiągnięcie naukowe. Jest to niewątpliwie najpełniejsza monografia dotycząca Warmii i Mazur w okresie ostatniego stulecia. Jest ona nie tylko podsumowaniem dotychczasowego stanu badań, lecz także wnosi wiele nowych przemyśleń i wyników badań własnych autora, wskazując równocześnie na niedostatki i luki wymagające dalszych penetracji źródłowych. Wartość książki podnoszą zamieszczone w niej indeksy nazw osobowych, rzeczowych oraz geograficznych, liczne ilustracje i mapki oraz staranne opracowanie redakcyjne, za co należą się słowa uznania Ośrodkowi Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie.

Marian Mroczko